

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВИСОКОТОВАРНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Вивчено та проаналізовано сучасні тенденції диверсифікації виробництва сільськогосподарських підприємств Житомирської області. На прикладі високотоварних господарств розглянуто особливості проникнення підприємств в нові сфери діяльності, ефективність переробки продукції. Розроблено рекомендації щодо формування та функціонування диверсифікованих підприємств.

© В.Є. Данкевич

* Науковий керівник – д.е.н., професор В.В. Зіновчук

Постановка проблеми

Однією із важливих складових національної економіки є агропромисловий комплекс, основна ціль якого – забезпечення населення якісними продуктами харчування, промисловість сировиною для переробки та створення сприятливих умов розвитку сільської місцевості. Для продуктивного господарювання та досягнення конкурентоспроможності виробленої продукції аграрним підприємствам необхідно постійно запроваджувати різноманітні шляхи підвищення ефективності власної діяльності, розширювати виробництво, проникати в нові сегменти ринку. Актуальність дослідження полягає в тому, що впровадження диверсифікації сільськогосподарського виробництва може забезпечити підприємствам економічне зростання, фінансову стабільність та конкурентоспроможність, що особливо важливо в умовах мінливості ринкового середовища. При цьому даний процес потрібно здійснювати господарствам, що досягли успіхів в основному виробництві і мають вільні матеріальні ресурси, адже структурні зміни є капіталомісткими та ризикованими.

Аналіз останніх досліджень

Проблему диверсифікації виробництва в сільському господарстві, особливості запровадження переробки власної сировини та економічну доцільність структурних перетворень в аграрному секторі вивчало багато вчених. Важливий внесок у розвиток сучасної теорії та практики диверсифікації діяльності підприємств зробили В.Г. Андрійчук, В.К. Збарський, М.М. Ільчук, М.Д. Корінько, С.Ф. Покропивний та ін. Вчені Зубець М.В., Лукінов І.І., Кириленко І.Г., Малік М.Й. акцентують увагу на особливостях поєднання виробництва з переробкою, аналізують переваги та недоліки трансформаційних змін у підприємствах. Однак труднощі підвищення ефективності господарювання різних формувань аграрного сектора свідчать, що в теоретичному і практичному плані залишаються невирішеними проблеми диверсифікації виробництва в умовах постійних змін кон'юнктури ринку.

Об'єкти та методика досліджень

Об'єктом дослідження є процес адаптації діяльності високотоварних підприємств до умов конкурентного ринкового середовища.

Методологічною і теоретичною основою дослідження є діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення фундаментальних положень економічної теорії, а також надбання аграрної науки з проблем диверсифікації виробництва в сільськогосподарських підприємствах. В ході дослідження використовувалися такі методи: *абстрактно-логічний* – при уточненні поняття „диверсифікація”, формулюванні висновку; *аналізу і синтезу* – при вивченні показників ефективності переробки сільськогосподарської продукції;

монографічний – при дослідженні загального стану диверсифікації підприємств Житомирської області.

Результати досліджень

На сучасному етапі всі підприємства намагаються діяти в конкурентному середовищі, здійснюють оновлення і урізноманітнення власного товару, забезпечуючи собі чільне місце на ринку. В умовах невизначеності та зростаючих ризиків в аграрній сфері вагомим чинником ефективного функціонування агропромислового комплексу є диверсифікація виробництва, що являє собою розширення видів діяльності, урізноманітнення продукції, фінансових інструментів з метою мінімізації господарських ризиків, а також є способом виживання підприємств в умовах ринку [8, с. 405]. Це форма організації виробництва, яка характеризує одночасний розвиток різних напрямів підприємницької діяльності, розширення асортименту, освоєння нових видів виробництв з метою забезпечення стабільності результатів господарювання та уникнення коливань в отриманні прибутку [3, с. 52]. В контексті даного дослідження диверсифікація розглядається як процес створення, підтримки та розширення економічно обґрунтованих напрямів діяльності підприємства для досягнення його стратегічних цілей.

Процеси формування і розвитку високотоварних ферм, диверсифікація їх виробництва, взаємовідносини з переробною промисловістю і обслуговуючими сферами є одними з важливих і вирішальних тенденцій агропромислового бізнесу розвинутих країн світу. Концентрація виробництва у високотоварних господарських системах і оволодіння ними продовольчими ринками є ключовим фактором у конкурентній боротьбі [5, с. 261]. При цьому як критерій високотоварності прийнято використовувати такі показники: площу сільськогосподарських угідь не меншу 1000 га та критерій часу (показник товарності не менше 75 % протягом останніх 3 років) [1, с. 27]. Дані господарства спроможні застосовувати нові енергозберігаючі технології, виробляти конкурентоспроможну продукцію та ефективно її реалізовувати.

Розвиток переробки сировини безпосередньо в невеликих аграрних формуваннях і невикористання потужностей промислових підприємств не можна віднести до прогресивних тенденцій. Виробництво готової продукції доцільно розвивати лише на високотоварних підприємствах, що успішно ведуть основний вид діяльності, мають вільні обігові кошти та резерви ресурсів для розширення напрямів господарювання. Інші можуть понести значні збитки, спрямовуючи кошти від основного виробництва, адже даний процес є ризикованим.

Диверсифікація запроваджується у двох формах: розширення асортименту товарів, організація випуску нових видів продукції в межах власної галузі та вихід за межі основного бізнесу, проникнення в нові галузі та сфери господарювання [2, с. 344–345]. Може відбуватися як шляхом створення нових підприємств, так і за рахунок скуповування фірм або об'єднання з ними. Тобто

підприємства стають орієнтуватись на багатогалузеву і широкофункціональну виробничу систему.

Позитивними економічними результатами диверсифікації можуть бути:

- зменшення ризику та отримання стабільного прибутку – втрати по одних галузях компенсуються за рахунок інших;

- вища економічна стійкість підприємств в умовах мінливості ринкового середовища;

- можливість застосування замкнутого циклу виробництва;

- зведення до мінімуму розриву між збиранням і промисловою переробкою сировини;

- збільшення робочих місць при розширенні агроформувань;

- зменшення сезонності виробництва за рахунок оптимального розвитку галузей рослинництва, тваринництва та налагодження переробки продукції;

- уникнення подвійного оподаткування.

У даний час в агропромисловому комплексі спостерігається зростання монополізму переробних підприємств, існування цінового диспаритету на аграрну та промислову продукцію, зниження питомої частки сировини в ціні кінцевого продукту. Це актуально і для Житомирської області, адже в більшості господарств регіону не налагоджено умови для зберігання, транспортування, первинної переробки вирощеної продукції та її передреалізаційної підготовки. Аграрії збувають сировину у невигідний для них час та за низькими цінами. Водночас окремі господарства пристосувались до умов ринкового середовища, створили належні умови виробництва продукції за рахунок чого їм вдається ефективно вести господарську діяльність та забезпечувати позитивні економічні результати. Провідне місце серед них займають ПСП ім. Цюрупи, ПАФ «Єрчики» Попільнянського району, ТОВ «Агрофірма Брусилів» Брусилівського району, СТОВ «Птахівник» Новоград-Волинського району та інші (табл. 1).

Завдяки диверсифікації виробництва, застосуванню сучасних технологій, наявності умов для зберігання та первинної обробки продукції, її часткової переробки та реалізації через власну збутову мережу, дані високотоварні господарства змогли досягнути позитивних показників господарської діяльності. У ПСП ім. Цюрупи створили власну сировинну базу для цукрового заводу, запровадили замкнутий цикл виробництва цукру. Відходи переробки використовуються іншими підрозділами підприємства: жом та патока – у тваринництві, дефекат – для удобрення ґрунтів. ПАФ „Єрчики” вирощує елітне насіння, з можливістю формування достатніх партій для торгівлі в межах країни та з іноземними партнерами. СТОВ „Птахівник” здійснює повний цикл виробництва курятини, створені власні потужності для кормовиробництва. Господарства забезпечують населення району хлібобулочними виробами, крупами, продукцією м'ясопереробного комплексу, надають послуги техніки. Дані підприємства змушені вилучати значні кошти від основного виробництва, однак диверсифікація дала їм

змогу знизити ризики мінливості ринкового середовища. Втрати за окремими галузями вдалося покрити за рахунок інших, відбулося уникнення посередницьких послуг, позитивні результати отримано запровадженням замкнутого циклу виробництва деяких видів продукції. У зв'язку із кризовим станом у переробній промисловості дані господарства є надійними постачальниками продуктів харчування для місцевого населення.

Таблиця 1. Диверсифікація виробництва високотоварних господарств Житомирської області

Підприємства	Основний напрям діяльності	Напрями диверсифікації виробництва
Приватне сільськогосподарське підприємство ім. Цюрупи	Виробництво цукру	<ul style="list-style-type: none"> ✓ вирощування цукрових буряків ✓ розвиток галузі тваринництва ✓ м'ясопереробний комплекс ✓ власна хлібопекарня ✓ виробництво круп, макаронів, борошна ✓ реалізація продукції через 15 фірмових магазинів
Приватна агрофірма "Єрчики"	Тваринництво та рослинництво	<ul style="list-style-type: none"> ✓ млин з потужністю переробки 6,5 т на добу ✓ виробництво круп, борошна ✓ хлібопекарня з потужністю переробки 1,8 т на добу ✓ комплекс німецької фірми "Ріелла" для зберігання, сушки та очистки зерна ✓ реалізація продукції через 5 фірмових магазинів
Товариство з обмеженою відповідальністю „Агрофірма Брусилів”	Тваринництво та рослинництво	<ul style="list-style-type: none"> ✓ ремзавод у Білій Церкві, філії у Кисві та Сквирі з ремонту двигунів ✓ підприємство "Агропромтехніка", яке працює із Крафт Футз по виробництву чіпсів ✓ реалізація виробленої продукції через фірмові магазини та кафетерії
Сільськогосподарське товариство з обмеженою відповідальністю „Птахівник”	Тваринництво	<ul style="list-style-type: none"> ✓ розвиток галузі рослинництва ✓ створення потужностей для виробництва кормів ✓ власна мережа реалізації

Джерело: власні дослідження.

Розглянемо детальніше диверсифікацію виробництва на прикладі приватного сільськогосподарського підприємства ім. Цюрупи Попільнянського району Житомирської області. Наразі це потужне багатогалузеве, високотоварне господарство, яке здійснює виробництво і переробку зернових культур, цукрових буряків, м'яса та молока. ПСП ім. Цюрупи має збалансовану структуру виробництва, нарощує обсяги продукції, запроваджує новітні вітчизняні та зарубіжні технології, що дозволяє досягати одних із кращих показників в області. Проаналізуємо структуру товарної продукції досліджуваного підприємства (табл. 2).

У зв'язку із складною економічною ситуацією, нестабільністю цін на сільськогосподарську продукцію та відсутністю ринків збуту спостерігається незначне скорочення кількості реалізованої продукції. У 2009 році через складну

ситуацію на ринку цукру господарство зазнало збитків при реалізації цукрових буряків на суму 492,92 тис. грн. По реалізації ВРХ збиток становив 1414,57 тис. грн, м'яса свиней – 50,03 тис. грн, однак за рахунок належної кормової бази та власного м'ясопереробного цеху галузь тваринництва збережена в оптимальному співвідношенні з можливостями її розвитку. Прибутковим є виробництво молока, в господарстві введено в експлуатацію комплекс з доїльною установкою „Ялинка” та молокопроводом „Брацлавчанка”, що значно поліпшило умови праці, позитивно вплинуло на якість молока та ціну його реалізації. У рослинництві широко запроваджуються нові сорти вітчизняної та іноземної селекції, створений повний цикл виробництва цукру, проводиться вапнування кислих ґрунтів, застосовуються енергозберігаючі технології, що позитивно вплинуло на показники з рослинництва, прибуток від яких становив у 2009 році 6055,84 тис. грн. Підприємство має змогу реалізувати не сировину, а готову продукцію через власну збутову мережу, яка ефективно працює на території господарства та за її межами. За рахунок багатогалузевості виробництва змогли уникнути негативних тенденцій на аграрному ринку, зменшити ризик та отримувати прибуток у 9902,17 тис. грн, який направлений на відновлення матеріально-технічної бази та розвиток господарства.

Таблиця 2. Структура товарної продукції в ПСП ім. Цюрупи
Попільнянського району Житомирської області

Продукція	Роки						У середньому за 3 роки	
	2007 р.		2008 р.		2009 р.			
	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%
Рослинництво	21114	31,6	25288	38,0	22710	39,1	23037	36,1
в т.ч.:								
кукурудза	776	1,2	3292	4,9	475	0,8	1514	2,4
пшениця	11646	17,4	5311	8,0	15816	27,2	10924	17,1
ячмінь	3894	5,8	6769	10,2	2616	4,5	4426	6,9
соя	1001	1,5	719	1,1	197	0,3	639	1,0
цукрові буряки	2471	3,7	5780	8,7	529	0,9	2927	4,6
ріпак	587	0,9	3337	5,0	–	–	1308	2,1
Тваринництво	22058	33,0	18323	27,5	12793	22,0	17725	27,8
в т.ч.:								
ВРХ	6556	9,8	6352	9,6	2777	4,8	5228	8,2
свині	442	0,7	241	0,4	256	0,4	313	0,5
молоко	14993	22,4	11182	16,8	9659	16,6	11945	18,7
Промислова продукція	23434	35,1	22731	34,2	20618	35,5	22261	34,9
в т.ч.:								
продукти	292	0,4	343	0,5	172	0,3	269	0,4
ТМЦ	3754	5,6	2895	4,4	943	1,6	2531	4,0
магазини	2766	4,1	2980	4,5	4321	7,4	3356	5,3
цукор	15000	22,5	15825	23,8	15057	25,9	15294	24,0
патока	1338	2,0	520	0,8	70	0,1	643	1,0
Послуги	203	0,3	170	0,3	1959	3,4	777	1,2
Всього	66809	100,0	66512	100,0	58080	100,0	63800	100,0

Джерело: розраховано за первинною документацією ПСП ім. Цюрупи.

Об'єми виробництва, які складають 370 тонн хлібобулочних виробів, 20 тонн макаронних виробів, 300 тонн борошна, 100 тонн ковбасних виробів та 9200 тонн молока за рік не дозволяють підприємству конкурувати з промисловими виробниками. А розширення переробки призведе до відволікання значних коштів від основного виробництва. Однак і за даного стану диверсифікації підприємство має змогу отримувати прибутки та бути конкурентоспроможним на ринку. Кошти, отримані від виробничої діяльності, дають змогу забезпечувати функціонування цукрового заводу, який через несприятливу ситуацію на ринку є збитковим.

Конкурентні переваги досліджуваного підприємства не лише у високій товарності виробництва, а й у формуванні дієвої соціальної інфраструктури села. Керівництво господарства не стоїть осторонь від соціальних проблем, виділяючи на утримання та нове будівництво об'єктів інфраструктури села значні кошти. На території підприємства діють 11 шкіл, 6 дитячих садків, 14 їдалень, з них 12 безпосередньо на виробничих ділянках, та інші заклади, що надають послуги мешканцям сіл. Побудовано 25 кілометрів доріг з твердим покриттям, 40 кілометрів підвідних газопроводів та 25 кілометрів водогінної мережі. Збудовано понад 100 квартир для спеціалістів та працівників господарства. Значна увага приділяється будівництву виробничих приміщень, майстерень та закупівлі сучасної сільськогосподарської техніки. Надається необхідна допомога школам у забезпеченні харчування дітей та інша матеріальна підтримка.

Диверсифікація є перехідним етапом підприємства, коли воно починає працювати над урізноманітненням власного виробництва, розширенням асортименту продукції, наданням послуг, збільшуючи свою ефективність і знижуючи ймовірність ризикованості отримання збитку. Разом з перевагами та можливостями даний процес має певні недоліки та загрози, оскільки є капіталомістким процесом і може запроваджуватися тільки тими високотоварними сільськогосподарськими підприємствами, що досягли значного рівня розвитку основного виробництва. Тому, диверсифікацію необхідно здійснювати на основі ретельного аналізу, з урахуванням динаміки розвитку конкурентного середовища, майбутніх вимог споживачів та зміни цінової кон'юнктури ринку.

Отже, сільськогосподарські підприємства не зможуть конкурувати з промисловими по переробці готової продукції. Наразі у вітчизняному аграрному секторі диверсифікація ще не отримала значного поширення, тому що поряд з перспективами стратегічної орієнтації підприємства є ризикованою. Проте саме диверсифікація виробництва дасть змогу підприємству проникнути на ринок, сформувати чіткий напрямок розвитку, а відтак отримати прибутки, розширити збутову політику та зменшити ризики. За даних умов це ефективний спосіб задоволення потреб місцевих споживачів, збільшення доходності аграрних формувань, уникнення дискримінації з боку переробних і торгівельних підприємств та забезпечення стабільного функціонування сільських територій.

Висновки

1. Нині диверсифікація в аграрному секторі економіки є об'єктивним процесом, який зумовлений нестабільністю ринкового середовища. Її впровадження є важливим фактором забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства.

2. Багатогалузевість дає змогу збалансувати структуру виробництва та компенсувати збитки по одній галузі за рахунок інших. Завдяки диверсифікації відбувається зменшення сезонності виробництва, покращення ефективності використання робочої сили та матеріальних ресурсів.

3. На сучасному етапі це ефективний спосіб формування дієвої соціальної інфраструктури села, задоволення потреб місцевих споживачів у продуктах харчування, джерело надходження грошових ресурсів та фактор стабільного функціонування аграрних підприємств.

4. Разом з перевагами та можливостями даний процес має певні недоліки та загрози, оскільки є капітало- та трудомістким і може запроваджуватися тільки тими високотоварними сільськогосподарськими підприємствами, що досягли значного рівня розвитку основного виробництва та мають вільні виробничі ресурси.

Перспективи подальших досліджень

Перспективним напрямом майбутніх досліджень є наукове прогнозування подальшої діяльності диверсифікованих підприємств, оптимізація структури їхнього виробництва, розробка оптимальних моделей співвідношення галузей для ефективного господарювання в умовах досліджуваного регіону.

Література

1. *Збарський В. К.* Конкурентоспроможність високотоварних сільськогосподарських підприємств: монографія / *В.К. Збарський, М.А. Місевич.* – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 310 с.
2. Економічна енциклопедія: у 3-х т. / редкол.: *Б. Д. Гаврилишин* (гол.) [та ін.]. – К.: Видав. центр „Академія”; Тернопіль: Акад. народного госп-ва, 2000. – Т. 1. – С. 344–345.
3. *Корінько М. Д.* Диверсифікація: теоретичні та методологічні основи: монографія / *М. Д. Корінько.* – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 447 с.
4. Комплексна програма розвитку сільського господарства Житомирської області у 2009–2010 роках та на період до 2015 року / *М.М. Дейсан* [та ін.]. – Житомир: Рута, 2009. – 304 с.
5. *Лукінов І.І.* Вибрані праці: у 2-х кн. / *І.І. Лукінов.* – Кн.2. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 794 с.

6. Міхаліна І.Г. Диверсифікація агровиробництва – необхідна складова управління ризиками / І.Г. Міхаліна // Вісн. Нац. акад. державного управління при Президентіві України. – 2006. – №3. – С. 34.

7. Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Полісся і західного регіону України / редкол.: В.М. Зубець [та ін.]. – К.: Урожай, 2004. – 560 с.

8. Основи аграрного підприємництва / за ред. М.Й. Малика. – К.: Інститут аграрної економіки, 2000. – 582 с.

9. Саблук П.Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє / П.Т. Саблук. – К.: Інститут аграрної економіки, 2001. – 484 с.

10. Степаненко Н.І. Диверсифікація діяльності підприємств аграрного сервісу: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Степаненко Наталія Іванівна. – Житомир, 2009. – 197 с.
